

45. vuosikerta
Kasvatusopillisen aikakauskirjan 151. vuosikerta
Kasvatus ja koulun 100. vuosikerta

4/2014

Kasvatus

Pääkirjoitus

Arto Jauhiainen – Juhani Tähtinen 317 Arvokirjoitus

Artikkeleita

Karita Mård-Miettinen – Elisa Kuusela 320 Esikoululaisten käsityksiä kielten
oppimisesta
– Teija Kangasvieri

Jaanel Salminen – Tiina Annevirta 333 Opetussuunnitelman perusteiden
välittäjä ohjaus – mitä, kenelle ja miksi?

Anna-Maija Niemi 349 Tuki, tarve, leima, oikeus? Erityisyyden
muotoutuminen ammatillisen
koulutuksen diskursseissa

Kolumni

Heikki Silvennoinen 364 Ylikansallisten mittausten kritiikki kasvaa

Puheenvuoroja

Marja-Kristiina Lerkkanen 367 Mihin opettajaa tarvitaan? Opettajan
merkitys oppimisprosesseissa

Leena Kakkori – Rauno Huttunen 373 Onko opettaja oppilaiden ystävä? –
Pedagogisen ystävyuden idea

Elina Lahelma 380 Tasa-arvodiskurssi ja poikadiskurssi
koulutuskeskustelussa: 30 vuotta
rinnakkaineloa ja vastakkainasettelua

- Matti Taneli 386 Yleissivistys vaarassa lukiouudistuksessa
- Veli-Matti Värrö 390 Kapitalisoitu kasvatus sopeuttamisen, tuottavuuden ja kilpailukyvyn välineenä
- Päivi Atjonen 395 Nyky-yliopiston tosi, kaunis ja hyvä

Ajankohtaista • Tapahtumia

- Katri Karasma – Sirkka-Liisa Rauramo 400 Inkeri Vikainen – äidinkielen opetuksen tutkimuksen uranuurtaja

Kirja-arviointeja

- Arja Virta 403 Yhteiskunnallisia ja kansainvälisiä perspektiivejä opettajuuteen
- Eeva Takala 406 Inhimillisen vuorovaikutuksen kaleidoskooppi?

English Summaries

409

Kirjoittajat

411

Arvokirjoitus

Tänä vuonna Oulussa järjestettävillä Kasvatustieteen päivillä pohditaan kasvatuksen ja oppimisen ympäristöjä arvojen näkökulmasta. Arvoteema ei ole uusi eikä yllättävä, mutta aina ajankohtainen ja tärkeä. Arvojen valinta päivien teemaksi on luonteva valinta juuri Oulussa pidettäville päiville, onhan Oulun kasvatustieteessä jo pitkään viljelty professori Pauli Siljanderin johdolla merkittävää kasvatustieteestä tutkimusta, joka tieteen kentässä ei sijoitu tutkimuksen valtavirtaan. Arvojen pohdinta on yksi (kasvatus)filosofian klassisista kysymyksistä, joka liittyy käsitykseen ihmisyydestä, moraalista, ihmisarvosta, kasvatettavasta sekä ennen kaikkea kasvatuksen, opetuksen, opiskelun ja oppimisen tavoitteista. Oikeastaan ajatus kasvatuksesta ilman arvoja on mieleton, sillä kasvatuksella, koulutuksella ja opetuksella tavoitellaan aina tiettyjä ideaaleja, jotka ovat sidoksissa arvoihin ja ideologioihin. Tämä koskee niin yhteiskunnan makrotason linjausten ja ratkaisujen kuin käytännön tason toiminnan tarkastelua, kuten tässä numerossa olevat kasvatustieteen toimijoiden ja tutkijoiden puheenvuorotekstit konkreettisesti osoittavat. Tässä mielessä voidaanankin hyvillä mielin todeta, että kasvatuksen arvoihin ja etiikkaan liittyvät kysymykset ovat nousseet pienen tauon jälkeen uudelleen tieteen ja tutkimuksen mielenkiinnon kohteeksi.

Arvokysymysten tarkastelu on ollut vahvassa nosteessa tieteen ulkopuolellakin. Esimerkiksi organisaatioiden arvopohjan ja toiminnan eettisten periaatteiden määrittelystä on kehkeytnyt yhdenlainen muoti-ilmiö. Yritykset brändäävät itseään arvokuvauksilla, sillä yrityksen eettisyyden ja korkean moraalien sävyttämä julkikuva on yksi niiden kilpailuvalteista. Varsinkin suuryhtiöt varjelevat imagoaan huolella. Lommot, himmentymät ja tahrat julkisuuskilvessä tietävät markkinoiden hermostumista ja kurssien laskua. Selkeästi määriteltyjen arvojen, missioiden ja strategioiden ajatellaan tuovan yritysten sisäiseenkin toimintaan ryhtiä ja tehokkuutta. Korostetaan yrityksen yhteisiin arvoihin sitoutumista, erilaisia tahtotiloja. Myös julkiset organisaatiot ovat omaksuneet brändäämiskulttuurin. Ei liene sellaista oppilaitosta, jonka kotisivuilla ei seisoi pitkiä arvolistoja toiminta-ajatuksilla höystettynä. Nopea vilkaisu maamme yliopistojen strategiasivustoille kertoo suomalaisen akatemian sangen yhdenmukaisista perusarvoista. Luovuus, vapaus, kriittisyys ja vastuullisuus näyttävät sisältyvän useimpien yliopistojen julkilausumiin perusarvoihin. Erojakin löytyy. Jyväskylän yliopisto peräänkuuluttaa muun muassa kestävä kehitystä, ja Lapin yliopisto liittyy kriittisyyteen myös emansipaatioultuvuuden. Helsingin yliopistossa on muistettu myös tieteen klassiset arvot: pyrkimys tietoon ja totuuteen.

Arvo- ja ideologiatulkinnat ovat osa diskursiivista vallankäyttöä, jossa kamppaillaan muun muassa siitä, kuka tai mikä taho kulloinkin kykenee vakuuttavammin määrittelemään mitkäkin arvot tärkeiksi ja esittämään omat intressinsä kaikkien edun mukaisiksi, vaihtoehdottomiksi välttämättömyyksiksi. Talouden jatkuva kasvu ja tähän liittyvä markkina-ajattelu ovat esimerk-

kejä tästä. Managerikieleen kanonisoitunut arvopuhe helposti hämärtää arvojen perusluonteen kokonaan. Keijo Räsänen ja Marja-Liisa Trux kertovat teoksessaan "Työkirja" tarinan eräästä päiväkodista, johon konsultti marssi sisään mukanaan valmis arvolista, josta päiväkoti sitten saatoi valita itselleen mieleisensä arvot(!). Arvon mekin ansaitsemme, ja toiset niillä ansaitsevat. Poliitikkojen tämän tästä peräänkuuluttamat "arvokeskustelut" tai nykyisen pääministeripuolueen julistautuminen "arvopuolueeksi" (ovatko muut puolueet näin ollen "arvotyhjöpöluoeta"?) kuulostavat tyhjen tynnyreiden kuminalta politiikan diskurssiavaruudessa. Tämän vastalääkkeeksi voimme määrätä vain avoimen, kriittisen ja monipuolisen arvokeskustelun – silläkin uhalla, että termi on kärsinyt inflaation. Filosofit auttavat meitä tässä.

Oppikirjamääritelmien mukaan arvot ovat opittuja sekä yhteisöllisesti ja kulttuurisesti määrittäviä, hitaasti muuttuvia, valintoja määritteleviä käsityksiä tavoiteltavista asioista tai asian-tiloista. Arvojen luokituksia ja tarkastelukulmia on lukuisia, kuten uskonnolliset, ekologiset, esteettiset, taloudelliset ja nykyiseen globalisaatiotendenssiin liittyvät arvot. Arvot asettuvat myös hierarkioihin, kuten väline- ja itseisarvoihin. Arvot ovat abstraktioita, jotka realisoituvat käytännön toiminnassa. Arvojen hierarkisuus ja valintoja (käytäntöjä) ohjaava luonne aiheuttaa arvo- ja moraaliristiriitoja, joiden ylittäminen onnistuu helposti vain politiikan retoriikassa tai tyhjässä tavoitediskurssissa. Valintatilanne tarkoittaa, että kun valitsee yhden, sulkee yleensä toisen arvovaihtoehdon pois. Näin on myös yhteiskunnallisten suurten kysymysten kohdalla. Esimerkiksi taloudellisen kasvun ideologian ja kestävä kehityksen arvopohjasta lähtevän yhteiskunta-ajattelun yhteensovittaminen näyttää melkoisen vaikealta yhtälöltä, kuten Veli-Matti Väri tämän numeron puheenvuorossaan väkevin ja osuvin sanakääntein osoittaa. Myöskään aikamme taloudelliseen liberalismiin perustuvia, individualismista nousevia peruserätyksiä ei ole helppo liittää perinteiseen pohjoismaisen hyvinvointimallin korostamaan tasa-arvon ja yhteisen edun politiikkaan. Poliitikassa arvovalinnat usein naamioidaan resurssikysymyksiksi.

Arvojen valinnaisuus nousee entistä kiperämmäksi kysymykseksi moniarvoisessa yhteiskunnassa, jollaiseksi Suomikin on luettava. Moniarvoisuus edellyttää suvaitsevaisuutta, joka sekkin on arvo sinänsä. Mutta missä menee suvaitsevaisuuden raja, kun arvot lyövät toisiaan korville vaikkapa eri kulttuurien törmätessä toisiinsa?

Vuodenvaihteen kynnyksellä ilmestyneen uusimman PISA-tutkimuksen tulokset herättivät meillä laajan keskustelun kouluopetuksen "tason laskusta" mutta lisäksi myös peruskoulun tasa-arvosta. Suorituserot näyttivät kasvaneen. Tämä lienee se tekijä, joka sai valtiovallan suuntaamaan lisää resursseja koulutuksen ja oppimistuloksien tasa-arvoa koskevaan tutkimukseen. Vastaavasti syrjäytymisriskien vähentämiseen perus- ja toisen asteen nivelvaiheessa liittyvä oppivelvollisuuden pidentämisyritys herätti kesän aikana mielenkiintoisia linjapuheenvuoroja, joissa asiaa lähestyttiin myös arvo- ja ideologisista lähtökohdista käsin. Esiin nousi myös kysymys yksilön vapaudesta, joka tänä päivänä on kyselemätön perusarvo. Arvokeskustelulle luonnollisesti antoi pontta ministeriön ehdotukseen sisältynyt mahdollisuus oppilain ja tämän huoltajan sakottamiseen, mikäli oppivelvollisuus laiminlyödään. Tämä tuntuu kieltämättä hyvin vanhan-kaltaiselta ja tuo mieleen menneiden aikojen häpeärangaistukset ja irtolaislait. Mutta toisaalta on muistettava, että oppivelvollisuudessa on kyse myös yhteiskunnan kaikille takaamasta perustavanlaatuisesta arvosta, mahdollisuudesta ja oikeudesta sivistykseen ja oppiin.

Historiasta tiedämme, ettei kansakoulua ja myöhemmin oppivelvollisuutta suinkaan juurutettu tähän maahan vain kansan vapaasta tahdosta, vaan siihen tarvittiin koko lailla ylhäältä tulevaa patistelua, "porkkanoiden" jakamista ja pakotustakin. Kirjailija Tuula-Liina Varis kuvaa nasevasti asia taannoisessa kolumnissaan, jossa hän asettui kannattamaan oppivelvollisuuden pidentämistä aina täysikäisyyteen saakka: *"Mitähän kiertokoulussa karttakepistä näpeilleen saanut ja rovestin kinkereillä sättimä renki tai piika olisi aikoinaan vastannut kysymykseen kouluhaluukkuudes-*

taan?” Variksen oppivelvollisuuden pidentämiseen liittämä ”nuorisosuojellinen” näkökulma on myös kiintoisa: *”Markkinat pääsevät tehokkaimmin muokkaamaan tuonikäisen, vielä vastustuskyvyttömän nuoren maailmankuvaa, määrittelemään ihanteita ja tavoiteltavaa elämäntyyliä. Ani harvoissa poikkeustapauksissa 15 vuotta on ikä, jolloin koulutus, ura ja koko loppuelämä pitävästi suunnitellaan.”*

Toki oppivelvollisuuden pidentäminen on myös käytännöllinen kysymys. Perusteltuina ovat myös näkemykset siitä, ettei vuoden mittaisella pidennyksellä kyetä saavuttamaan sille asetettuja tavoitteita. Yksi lisävuosi ei välttämättä pelasta koulupudokkaiden tulevaisuutta, sillä usein ongelmien syyt ovat jo kaukana lapsuudessa ja yhteiskunnan rakenteissa sekä meidän tekemisämme – siis yhteiskunnassa vallitsevissa – arvo- ja ideologiaratkaisuissa. Myös se on huomattava, etteivät pelkän peruskoulun varassa maailmalle ponnistaneet nuoret suinkaan ole mikään homogeeninen riskiryhmä, kuten esimerkiksi asiaa tutkineet Tero Järvinen ja Markku Vanttaja ovat seuranta-aineistoillaan todentaneet. Tämä oppivelvollisuuden pidentämishanke kuitenkin haudattiin ainakin toistaiseksi hallituksen budjettiriihessä. Taloudelliset arvot, joita realiteeteiksi niin usein kutsutaan, taisivat tälläkin kertaa ratkaista asian.

Yksi kasvatuksen peruskysymyksistä on vapauden ja pakon välinen jännite, jota on kuvattu Immanuel Kantin pedagogisen paradoksin käsitteellä. Tämän mukaan ihmisen kasvu täysivaltaiseksi ja vapaaksi yhteisönsä jäseneksi edellyttää enemmän tai vähemmän ”pakkokasvatusta” ja sosiaalistumista yhteiskunnassa vallitseviin arvoihin ja normeihin. Pedagogiseen paradoksiin ja muiden vastaaviin kasvatuksen ja opetuksen perusongelmiin liittyvät tulkinnat ovat nekin luonteeltaan ideologisia ja arvosidonnaisia, ja niiden avaaminen ja tulkitseminen ei onnistu ilman kriittistä filosofista ja yhteiskunnallista tutkimusta, tulkintaa ja keskustelua. Tämän numeron arvopuheenvuoroilla Kasvatus haluaa antaa oman panoksensa keskusteluun, joka toivottavasti jatkuu vireänä jatkossakin.

Arto Jauhiainen – Juhani Tähtinen